ESKİ TÜRKÇEDEKİ İNSAN YAPIMI NESNE ADLARINDA ÖDÜNÇLEMELER ÜZERİNE*

Engin ÇETİN
Çukurova Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET
Günlük yaşamımızda önemli bir yer tutan nesneler kuşkusuz gereksinim sonucu üretilmiştir. Yaşam koşullarının değişmesi, farklı gereksinimlerin ortaya çıkması yeni nesnelerin üretilmesini gerektirir. Böylelikle, yeni nesneler kazanılır. Yeni nesneler kazanmanın bir yolu da kültürel ilişkiler sonucu başka toplulukların ürettiği nesneleri almaktır. Bu nesnelere ad verme, ya yerli dilin olanaklarını kullanmak ya da o nesnenin alındığı dildeki adını almak biçiminde gerçekleşir. Bu çalışma, Eski Türkçe adı verilen Köktürkçe ve Uygurca dönemlerine ait yapıtlarda saptanan insan yapımı nesne adlarından başka dilden ödünçlenenleri içermekte ve bu sözcüklerin daha çok hangi alanlara özgü olduğunu, günümüzde yaşayıp yaşamadıklarını ve yaşama ya da yaşamama nedenlerini sorgulamaktadır.
Anahtar Sözcükler: Köktürkçe, Uygurca, nesne adları, ödünçleme sözcükler.

ABSTRACT
Objects which occupy an important place in our daily life have undoubtedly been produced through direct necessity. The change in life conditions and the necessities that follow require the production of new objects. As a result of this, new objects are acquired. Another way of acquiring of new objects is obtaining the objects other communities produce through cultural relations. These objects are named by either use of local language or using the name of that object in its native language. This study contains the names of man-made loan objects identified among the Turkish literary works of Kök Turkic and Uiguric, also called the old Turkic period, and discusses, which cultural field they belong to, whether they still survive and the reasons behind why they survive or not.
Key Words: Kök Turkic, Uiguric, object names, loan-words.

0. İnsanoğlu, önceleri yaşamını sürdürmek, sonraları da günlük yaşamını kolaylaştırmak, daha iyi bir yaşam sürmek için nesneler meydana getirmiştir. Sürekli yüz yüze olduğu durumlar, onu yeni nesneler üretmeye zorlamış, göçer bir topluluksa ve sık sık savaşıyorsa av araç gereçleri ve silâh; yerleşik bir topluluksa ve tarımla uğraşıyorsa ev bark, saban vb. tarım araçları üretir olmuştur. Kendisiyle birinci derecede ilgili olan alanlara özgü nesneleri genellikle kendisi yapagelmiştir. Bunun yanında başka topluluklardan görerek öğrendiği nesneler de vardır. Bu nesneler, topluluklar için ikinci derecede gerekli olan, sonradan kazanılmış nesneler olarak değerlendirilebilir. İster kendisi üretsin ister dışarıdan almış olsun insanoğlunun ürettiği bu nesneler, kültürün göstergesi olan edebî ürünlerde de kendini gösterir.

Hiç kuşkusuz dil ile kültür arasında sıkı bir bağ vardır. Yeryüzündeki herhangi bir topluluğun kültürel değerlerini ve bu değerlerin değişimini yazılı ürünlerinden saptamak mümkündür. Köktürklerin mevsimlere bağlı olarak yer değiştirmeleri yanında yerleşik yaşamın göstergesi olan kent kültürüne de sahip oldukları düşünülmektedir (Baykara, 1994, 17-29). Orhon dönemi ürünlerinde rastladığımız *kışlamak* "kışı geçirmek" (KT K-8, BK D-31, ŞU D-7, 31); *kışlaġ* "kış geçirilen yer, kışlak" (IB 51, 56) ile *yayla-* (ŞU D-8, 9, B-3, G-2) "yaylaya çıkmak, yazı geçirmek"; *yaylaġ* "yazın oturulan yer, yayla" (IB 51, 62) sözcükleri, Türklerin bu dönemde mevsime bağlı olarak yer değişiminde bulunduğunun, *balık* "şehir, kent" sözcüğü de bugünkü anlamıyla olmasa da bir kent kültürünün varlığını bize göstermektedir. Bu ikili durum dolayısıyla Köktürk topluluğu, diğer kültürlerle etkileşime yerleşik bir toplulukla karşılaştırıldığında daha az açık olmuştur. Bunu Köktürk yazılı belgelerden görmek mümkündür. Bu ürünlerde pek az yabancı sözcük bulunmaktadır.

Uygurlar döneminde ise yerleşik yaşama geçen Türklerin diğer topluluklarla Köktürklere oranla daha sıkı ilişki içinde olduklarını görüyoruz. Türkler, Köktürkler döneminde de o günkü anlamda uluslar arası ilişkilerde bulunmuş olmalarına karşın bu ilişkiler Uygur dönemindeki kadar yoğun ve etkili olmamıştır. Bu kültürel yönelimin izlerini de dönemin yazılı ürünlerinde görüyoruz. Uygurların Maniheizm, Budizm ve Hristiyanlık gibi inanç sistemlerini kabul etmelerinin ardından yoğun çeviri çalışmaları başlamış, bu çalışmalar, Türkçeye, yeni nesne ve kavramları karşılayan Türkçe sözcükleri kazandırmanın yanında pek çok yabancı sözcük girmesine de neden olmuştur. Eski Türkçenin Uygurca döneminde Sanskrit, Çince, Soğdca, Farsça, Grekçe, Toharca gibi dillerden pek çok sözcük Türkçeye girmiştir.

Bu çalışmada Eski Türkçe adı verilen Köktürk ve Uygur dönemi ürünlerindeki insan yapımı nesne adları içinde başka dillerden ödünçlenmiş olanlar üzerinde durulmuştur. Bilindiği gibi nesne adları, kolay ödünçlenebilen sözcüklerdendir. Bu özelliği dolayısıyla kültürel etkileşimin belirlemesinde yardımcı olur. Herhangi bir topluluğun birincil uğraş alanını nesne adları yardımıyla belirlemek kolaylaşır. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi insanoğlu günlük yaşamını kolaylaştırmak amacıyla kendisinin öncelikli olarak gereksinim duyduğu nesneleri üretir ve adlandırır.

Bu yazının kapsamı, ödünç olduğu kesinlikle belli olan insan yapımı nesne adlarıdır. Kuşkusuz köken bilgisi, dil biliminin en güç alanlarından biridir ve her dil, kökeni belirlenememiş pek çok sözcüğe sahiptir. Eski Türkçe yapıtlarda rastladığımız çok sayıda sözcük için de aynı durum söz konusudur. Kökeni tartışmalı olan *balbal, berge, bitig, kerey, kerpiç, kündegü~köndegü, manıstan, sın, suk, tam* sözcüklerinin kökenine ilişkin çeşitli görüşler bildirilmesine karşın bu görüşlerin herkesçe kabul edilir durumda olmaması nedeniyle yazının kapsamında ele alınmamışlardır.

1. Aşağıda yer alan nesne adlarını köken bilgisi ve anlam bilgisi açılarından değerlendirirken sırasıyla *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (UTS 1968), Drevnetyursky Slovaŕ (DTS 1969), Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen (EWT 1969), An Etymologycal Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish (EDPT 1972), Etimologiçeskiy Slovaŕ Tyurkskih Yazıkov I-IV (EST 1974-1989), Uigurisches Wörterbuch 1-6 (UW 1977-1996), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (TES 1999), Tarihi*

ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (TET 2002) adlı çalışmalar kullanılmıştır. Kimi sözlüklerin henüz tamamlanmamış olması, kimi sözlüklerin öz niteliği ve yayım tarihleri gibi nedenlerle her sözcüğü bu yapıtlarda bulmak mümkün değildir. Örneğin, EST ve UW henüz tamamlanmamış çalışmalardır. EST'de lehçelerdeki ortak sözcükler, TES'te Türkiye Türkçesine ulaşan isim türünde sözcükler bulunmaktadır. Kimi zaman ise sözcüklerin bulunamamasını açıklamak mümkün olmamaktadır.

Aşağıda, nesne adlarının eski Türkçedeki karşılıkları verildikten sonra köşeli parantez içerisinde sözcüğün saptandığı metin gösterilmiştir. İncelenen[1] eski Türkçe yazılı ürünlerde saptanan ve yukarıdaki sözlükler aracılığıyla köken ve anlam açısından değerlendirilen insan yapımı nesne adlarından ödünç olanlar şunlardır:

arsayın "iksir" [M, TT VIII]

UTS 126'daki *rasayan* maddesinde *"hayat iksiri"* biçiminde karşılanan nesne adı, DTS 476'daki *rasayan* maddesinde *"nazvenie lekarstvennogo poroşka (= toz halinde bir ilâç adı)"* biçiminde tanımlanmış ve sözcük için *Türkische Turfan-Texte VIII* tanık gösterilmiştir. Tanık gösterilen bu yapıt, Clauson yapıtında kullanılmış olmasına karşın sözcük EDPT'de yer almamıştır. EWT 24a'da *arsıyan* maddesinde, Sanskrit *rasāyana* sözünden gelen sözcüğün *"nektar(=içki, kevser)"*; 338b'deki *rasayan* maddesinde de Uygurcada *"lebenselixier (=abıhayat)"* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.

azan "sedir" [AY, M]

UTS 19'da *"sedir"* karşılığı verilen ve Sanskrit *āsana* sözünün Türkçedeki biçimi olduğu söylenen sözcük için tanık verilmemiştir. DTS 59'da *"tron, sidenie (= taht, oturma yeri)"* olarak tanımlanan sözcüğün kökenine ilişkin olarak verilen bilgiler UTS'deki gibidir. Yapıtta, Sözcüğün *Altun Yaruk*'ta saptandığı bildirilmiştir. EWT'nin hazırlanmasında *Altun Yaruk*'tan yararlanılmadığı için sözcük EWT'de yer almaz. Söz

---

[1] Yüksek lisans tezimizde ve bu çalışmada şu yapıtlar taranmıştır: Açura yazıtları, Altın Köl yazıtları, Altun Yaruk, Begre yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, Çakul yazıtları, Daśakarmapathāvadānamālā, Ein Uigurisches Totenbuch, Elegeş yazıtı, Gürbelçin Kata yazıtı, Handigay yazıtı, Hoytu-Tamır yazıtları, Huastuanift, Irk Bitig, İhe-Huşotu yazıtları, İhe-Ashete yazıtı, İhi-Hanın-Nor yazıtı, İki Ağırşak metni, İki Gümüş Maşraba yazıtı, Kalyanamkara ve Papamkara, Kemçi-Çirgak yazıtı, Kaya başı yazıtı, Kara yüs yazıtı, Köl Tigin Yazıtı, Kuanşi İm Pusar, Maytrısimit, Miran Kalesi harabesinde bulunan elyazması ve Minusinsk Müzesinde bulunan yazıt, Ongin yazıtı, Oya yazıtı, Oznaçennaya yazıtı, Örük yazıtı, Suci yazıtı, Şine-Usu yazıtı, Talas yazıtları, Taşeba yazıtı, Toyok Vadisi elyazmaları, Tuba yazıtları, Tun-Huang'da bulunan elyazmaları, Tunyukuk yazıtları, Türkische Manihaica aus Chotscho I-III, Türkische Turfan-Texte, Ulan Bator kiremit yazıtı, Ulu-Kem yazıtı, Ulu-Kem Karasu yazıtı, Ulu-Kem Kuli Kem yazıtı, Ulu-Kem Ottok-Taş yazıtı, Uigurica I-IV, Uybat yazıtları, Uyug-Arhan yazıtı, Uyug-Turan yazıtı, Üç İtigsizler, Verse des Candasūtra nach Chinesich-Uigurischen Bilinguen.

konusu yapıt, EDPT'de kaynak olarak kullanılmıştır ancak bu nesne adı EDPT'de bulunmaz. *Maytrısimit*'te de sözcüğün Sanskrit *asana* sözünden alındığı ve *"sedir"* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir (Tekin, 1976, 358). UW 3, 320'de de sözcük için *"sitz, thron(=koltuk, taht)"* karşılığı verilmiştir.

bor "şarap" [M, TT VIII]

UTS 31'de *"şarap"* anlamında kullanıldığı belirtilen, DTS 112'de Farsça *bār* sözüne dayandırılan ve *"vino (=şarap)"* karşılığı verilen bu nesne adı için EWT 80b'de *"Wein (= şarap)"* karşılığı verilmiş, kökenine ilişkin bilgi verilmeyen sözcüğün Sarı Uygurcada, Kırım ve Karaim Türkçelerinde bulunduğu belirtilmiştir. EDPT 354'te yer alan *1 bor* maddesinde sözcüğün alıntı olduğu belirtilir, *Doerfer* kaynak gösterilerek Orta Farsçada *bor* biçiminde görüldüğü açıklanır. Ayrıca *Haenisch*'e dayanılarak erken dönem Moğolcasında *bor* sözcüğünün varlığından söz edilir. Burada da sözcük *"wine(=şarap)"* olarak tanımlanmıştır. EST 189'da karşılık verilmeksizin sözcüğün *Orkun* (Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*)'da ve Uygur ağızlarında görüldüğü söylenmiştir. Eski Uygur metinlerinde rastlanan *borluk "üzüm bağı"* sözcüğü de bu nesne adıyla ilişkilidir: *(bor+luk).*

böz "bez" [AY, KP, M, TT VI, U II]

Pek çok Uygur dönemi yapıtında rastlanan sözcük için UTS 33'te, *"bez, pamuktan yapılmış kumaş"* karşılığı verilmiştir. Sözcüğe DTS 118'de *"pamuklu dokuma, keten, kumaş"* karşılığı verilmiştir. EWT 72b'de Grekçeden Arapça yoluyla Türkçeye girdiği belirtilen sözcüğün *"Hanfgewebe, Baumwollstoff (= kenevirden yapılmış dokuma, pamuklu kumaş)"* anlamlarında kullanıldığı ve Kazakçada, Oyratçada, Teleütçede, Soyon Türkçesinde ve Kazan Tatarcasında kullanıldığı bildirilmiştir. Clauson, yapıtının 389. sayfasında sözcüğü, *"cotton cloth (= pamuklu bez)"* olarak tanımlar. Maddenin devamında, Türkmencede yaşadığı bildirilen sözcüğün Grekçeden alındığı belirtilir. Neredeyse tüm Türk dillerinde *-ö-* sesini taşıdığı ancak nadir olarak *bez* ve *biz* biçimlerinin de görüldüğünün vurgulandığı yapıtta bu ses farklılığının sebebi Arapça *bazz* ve Grekçe *visso* söyleyişlerine dayandırılır. Sözcük, günümüz Türkiye Türkçesinde de *bez* biçiminde yaşamaktadır. EST II 102 *vd.* de yer verilen sözcüğün Türk lehçelerindeki farklı kullanımları verildikten sonra sözcüğün *"holst, hlopok, hlopçataya bumaga, şelk (= keten bezi, pamuk, pamuktan dokunmuş kâğıt, ipekli dokuma)"* anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir. TET 329'da *"dokuma parçası"* biçiminde tanımlanan sözcüğün eski Türkçede *böz* biçiminde kullanıldığı ve sözcüğün kökeni konusunda değişik varsayımlar bulunduğu bildirilmiştir.

bra~pra "gölgelik çardak" [M]

Bu nesne adı için saptandığı tek yapıt olan *Maytrısimit*'te *"gölgelik, çardak"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta, sözcüğün Sanskrit *pr'* sözünden alındığı bildirilmiştir (Tekin, 1976; 372). *Maytrısimit*, yararlandığımız sözlüklerin yayımından daha sonra yayımlandığı için sözcük, söz konusu yapıtlarda yer almamıştır.

çakr "çark; din tekerleği" [AY, M, TT V, UT]

Bu nesne adı, UTS 39'da *"tekerlek, çarh"* olarak tanımlanmıştır. Yapıtta *Türkische Turfan-Texte V*'te saptanan sözcüğün Sanskrit *cakra* sözünden geldiği belirtilir. EWT 100b'de yer alan *çarh* maddesinde *"Rad, Körper (= tekerlek, gövde; cisim)"* karşılığı verilen ve kökeni Farsçaya dayandırılan sözcüğün *Kumukçada*,

Balkarcada, *Türkmencede*, *Azerîcede, Kırım* ve *Tarançi Türkçelerinde* yaşadığı bildirilmiştir. *Türkische Turfan-Texte V*, her iki sözlükte de kullanılmış olmasına karşın sözcük DTS'de, ve EDPT'de yer almaz. Eren, TES 81'de yer verdiği *çark* sözcüğünü *"bir eksenin döndürdüğü tekerlek biçimindeki makine parçası"* olarak tanımlamış, sözcüğün Farsça *çarx* biçiminden geldiğinden söz etmiştir. TET 477'de de Farsça kökenli olduğu bildirilen sözcük, *"tekerlek gibi bir eksen üzerinde dönen cihaz"* biçiminde tanımlanmıştır.

çaytı "tapınak, manastır" [AY, IS]

UTS 40'ta sözcük için *"manastır"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta sözcüğün kökenine ve kullanıldığı metne ilişkin bilgi bulunmamaktadır. DTS 136'da *Altun Yaruk*'ta tanıklanan sözcüğün Sanskrit kökenli *caitya* sözünden alındığı ve Budizm'e özgü olduğu belirtilerek *"tapınak, kutsal yer"* anlamında kullanıldığı bildirilmiştir. Sözcük, EWT'de ve *Altun Yaruk*'un kaynak olarak kullanıldığı EDPT'de yer almaz.

didim "taç; gelin tacı" [AY, M, TT II]

UTS 45'te yer alan *dıdım* maddesinde Soğdca *didim* sözünden geldiği bildirilen sözcük için *"taç"* karşılığı verilmiştir. DTS 160'da yer alan sözcüğün Grekçe kökenli olduğu ve Soğdca yoluyla Türkçeye girdiği vurgulanarak *"venets korona (=taç, gelin tacı)"* karşılığında kullanıldığı belirtilmiştir. EWT 138a'da bulunan sözcüğün *"brautkrone (= gelin tacı)"* anlamında kullanıldığı ve Grekçeden Soğdcaya oradan da Uygurcaya geçtiği bildirilir. EDPT 456'daki *didim* sözcüğü için *"crown(=taç)"* karşılığı verilmiştir. Sözcüğün Türkçeye giriş yolu ile ilgili olarak verilen bilgiler bu yapıtta da diğerlerindeki gibidir. Sözcük, Karahanlı Türkçesi ürünlerinden olan *Divanü Lügati't-Türk*'te de *"gelin tacı"* anlamında kullanılmıştır (Atalay, 1999, 166; Dankoff-Kelly, 1985, 97).

erdini "mücevher" [KP, M, Man, TT I, II, III, IV, V, U I, III]

UTS 49'da, sözcüğün *"cevher, kıymeti olan her madde ve şey"* anlamında kullanıldığı ve Sanskrit *(ratna)* kökenli olduğu belirtilmiştir. DTS 176'da kökeninin Sanskrit *ratna* sözüne dayandığı bildirilen ve *"dragotsennost', sokravişçe (=mücevherat)"* karşılığı verilen sözcük EWT 47a'da *ärdäni, ärdini, r(ä)tni, ratna* biçimlerinde gösterilmiş, sözcüğün Sanskrit *ratna* sözünden geldiği açıklanarak *"Edelstein (= kıymetli taş, mücevher)"* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. EDPT 212'de sözcük için *"jewel(=mücevher)"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta, sözcüğün kökeni konusundaki bilgiler diğer yapıtlarla ortaktır. EDPT'de, sözcüğün günümüzde yalnızca Teleütçede *erdine* biçiminde Moğolcadan yeniden ödünçlenmiş olarak yaşadığı bildirilmiştir. Sözcük, eski Türkçeye en yakın lehçelerden biri olarak kabul edilen, Moğolcanın izleri görülen ve Budist inanışın görüldüğü Tuva Türklerinin dilinde de *ertine* biçiminde yaşamaktadır (Arıkoğlu-Kuular, 2003, 43). Bu nesne adı, *Divanü Lûgati't-Türk*'te de *erdini~ertini* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır (Atalay, 1999, 188; Dankoff-Kelly, 1985, 25).

kay "sokak" [M, U III, IV]

UTS 114'te Çinceden alındığı bildirilen sözcüğün *"cadde"* anlamında kullanıldığı söylenmiştir. DTS 406'da, Çinceden alındığı bildirilen sözcük için *"ulitsa(=sokak)"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta, sözcüğün *Uigurica 3* ve *4*'te kullanıldığı belirtilmiştir. Bu nesne adı *Uigurica 3* ve *4* kullanılmadığından EWT'de yer

almamıştır. EDPT 674'teki *1 kay* maddesinde sözcük için verilen karşılık*"street (=sokak)"* tır. Yapıtta, *Giles* kaynak gösterilerek sözcüğün Çincede aynı anlamdaki *chieh* sözünün Türkçedeki biçimi olduğu söylenir.

kelem "kalem" [M]

UTS 70'te Sanskrit *kalama* sözünden geldiği belirtilen ve "*kalem"* anlamı verilen sözcük için tanık gösterilmemiştir. Sözcük, DTS'de, EWT'de ve EDPT'de bulunmamaktadır. *Maytrısimit*'*te* sözcüğün *"kalem"* anlamındaki Sanskrit kökenli *kalama* sözcüğü olduğu bildirilir (Tekin, 1976; 406).

kend "şehir, kent" [AY, DAŠ, M, TT V, X, U III]

UTS 71'de Soğdca kökenli olduğu bildirilen sözcük için *"şehir"* karşılığı verilmiştir. DTS 290'da da sözcüğün kökeni ve anlamına ilişkin verilen bilgiler ortaktır: *"gorod (=şehir, kasaba)".* EWT 252b'de Soğdca *knd* sözünden geldiği bildirilen sözcük için *"Stadt (=şehir)"* karşılığı verilmiş, sözcüğün yapıtlarda *ken, kend, kent* biçimlerinin saptandığı ve Azerîcede, Kazakçada ve Kumuk Türkçesinde yaşadığı bildirilmiştir. EDPT 728'de sözcüğün Soğdca *kend* sözünden geldiği belirtilmiştir. Yapıtta "*town(=kasaba)"* karşılığı verilen sözcüğün günümüzde çoğu zaman *kent* biçiminde ve birleşik sözcük yapısında yer adı olarak görüldüğünden söz edilir. TES 231'de *kent* sözcüğü için *"şehir"* karşılığı verilmiştir. Uygurcadan başlayarak kullanıldığı söylenen sözcüğün Soğdca kökenli olduğundan söz edilir. Yapıtta, sözcüğün kimi günümüz Türk lehçelerinde şehir adlarında kullanıldığı da söylenmiştir. Sözcüğe, Uygur dönemi ürünleri dışında Karahanlı Türkçesinde de *ken~kend* biçimlerinde rastlamak mümkündür (Atalay, 1999, 300; Dankoff-Kelly, 1985, 101; Arat, 1979, 239-300).

kimbaġ "yaprak halindeki altın" [M]

UTS 74'te Çince kökenli olduğu bildirilen sözcüğün *"varak halinde altın"* anlamında kullanıldığı tanık gösterilmeksizin belirtilmiştir. Sözcük, yararlandığımız diğer sözlüklerde yer almaz. Yalnızca *Maytrısimit*'te saptadığımız ve Çince *kiamb'ak* sözünden geldiği bildirilen sözcük için *"yaprak halinde altın"* karşılığı verilmiştir (Tekin, 1976, 412). *Divanü Lûgati't-Türk*'te geçen ve aynı anlamda kullanılan *kimsen* sözcüğü de Çince *kiem (= altın)* ile ilgili olmalıdır (Atalay, 1999, 330; Dankoff-Kelly, 1985, 106).

kirit "taç" [M]

UTS 74'te *"taç"* karşılığı verilen ve Sanskrit *krīta* sözünden alındığı belirtilen sözcük için herhangi bir tanık gösterilmemiştir. Sözcük, DTS'de EWT'de ve EDPT'de yer almaz. *Maytrısimit*'te de Sanskrit aslı *krīta* olan sözcük için verilen karşılık aynıdır (Tekin, 1976; 412).

köşetri~küsetr "gölgelik, çardak" [AY, M]

DTS 319'da bulunan sözcük için yapıtta verilen karşılık *"pokrıvalo(=örtü)"* dür. Yapıtta, sözcüğün *Altun Yaruk*'ta kullanıldığı belirtilmiştir. Söz konusu yapıt, UTS'de ve EDPT'de kullanılmış olmasına karşın bu nesne adı UTS'de, EWT'de ve EDPT'de yer almaz.

kraza "elbise" [M, KP]

UTS'de, DTS'de EWT'de ve EDPT'de yer almayan sözcüğün, saptandığı tek yapıt olan *Maytrısimit*'te, Soğdca *krazakh* sözünden geldiği ve*"elbise"* anlamında

kullanıldığı belirtilmiştir (Tekin, 1976, 420). Sözcük, ses ve anlam yakınlığı dolayısıyla bize *kars* sözcüğünü hatırlatmaktadır. UTS 112'de yar alan *karış* sözcüğü *"mekik ipliği, atkı, arğaç, dokumacılıkta enine atılan iplik"* biçiminde tanımlanırken DTS 429'da bulunan *QARS* sözcüğü *"deve tüyünden ya da koyun yününden yapılan üst giysisi"* biçiminde tanımlanmıştır. Yapıtın 428. sayfasında gördüğümüz *QARÏŠ II* sözcüğü de *"şerstyanaya materiya, şerst'(=yünlü kumaş, yün)"* karşılığındadır. EWT 238a'daki *karıš* sözcüğü için *"Schuss (beim gewebe) (= dokumacılıkta atkı, argaç)"* karşılığı verilmiştir. EDPT 663'te gördüğümüz *1 kars* sözcüğünün *"some kind of garment(=bir elbise türü)"* anlamında kullanıldığı belirtilmiş, *Doerfer*'e dayanılarak sözcüğün Farsçada da bulunduğu açıklanmıştır. *Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*'nde Hamilton, sözcüğün Çincede de aynı anlama gelen *hè-zí* sözünden geldiğini, XII. yüzyıldan itibaren Arapçada *karziyya*, *karsiya*; XV. yüzyıldan itibaren de Osmanlıcada *karziyā*, *kariziye* ve değişik biçimlerde pek çok Avrupa dilinde görüldüğünden söz etmektedir (Hamilton, 1998, 80). Sözcük, *Divanü Lûgati't-Türk*'te *karış* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Atalay, 1999, 271; Dankoff-Kelly, 1985, 131).

kuŋkau "bir müzik aracı, arp" [KP, U IV]

UTS 123'teki *kungkau* maddesinde *"çalgı, musiki aleti, harfe"* anlamındaki sözcüğün Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi'nde saptandığı ve Çince kökenli olduğu belirtilmiştir. DTS 466'da Çince *kunhoy*, *khoŋ-χau* sözünden alındığı bildirilen sözcük için verilen karşılık aynıdır. Yapıtta sözcüğün *Uigurica IV*'te ve Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi'nde kullanıldığı söylenmiştir. EWT 301b'deki *kuŋkiu* sözcüğü için *"Harfe(=arp)* karşılığı verilmiş, *A. von Gabain*'in *Eski Türkçenin Grameri* adlı yapıtından alındığı bildirilen sözcüğün Çince *k'ung-hou* sözünden ödünçlendiği bildirilmiştir. Bu nesne adı, tüm bu yapıtlar kullanılmış olmasına karşın EDPT'de yer almamıştır.

kutay "ipek, ipekli kumaş" [BK]

DTS 473'te, Türkçenin ilk yazılı ürünlerinin verildiği Köktürkçede de rastlanan sözcüğün, *"nazvanie tkani, şelk(?)(=bir ipek dokuma adı)"* anlamında, EWT'de ise 305b'de yer alan bu nesne adının *"8. yüzyıl Türkçesinde Çin'den alınan ipekli eşya"* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. EDPT 607'de, Radloff ve Thomsen'in yapıtlarında sözcüğe karşılık verirken temkinli davrandıkları, her iki yapıtta da sözcüğün, *"değerli nesne"* olarak göründüğü ve *"ipek dokuma türü"* olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Yapıtta, sözcüğün, ikinci hecesi *tay* -Çincede *tai(girdle=kuşak)* biçiminde yaşayan sözcük- nedeniyle, bir birleşik yapıdan oluştuğunun tahmin edildiği bildirilmiştir. Ölmez de, eski Türk yazıtlarındaki yabancı öğeleri değerlendirdiği çalışmasında sözcüğü, Çince *gao dai* yapısına dayandırır (1999, 60-61).

küzeç "testi" [TT I, VIII]

DTS 331'de sözcük için verilen karşılık *"sosud, kuvşin(=kap, güğüm)"*dir. Yapıtta sözcüğün, *Türkische Turfan-Texte I*'de ve *VII*'de kullanıldığı belirtilmiştir. UTS'de ve EWT'de yer verilmeyen bu nesne adı EDPT 757'de *"a jug or other vessel(=testi ya da diğer kaplar)"* biçiminde tanımlanmış, İran kaynaklı bir dilden (Soğdca *kwzt'yk* ya da Farsçaya da Arapçadan geçen *kūza* sözünden) geçmiş olabileceği belirtilerek sondaki *–ç*' nin küçültme eki olduğu vurgulanmıştır. Sözcük, *Divanü Lûgati't-Türk*'te de *ködheç~közeç* (Atalay) / *küzäč~ kü□ä*č (Dankoff-Kelly)

biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır (Atalay, 1999, 355, 370; Dankoff-Kelly, 1985, 116).

langan “çit” [M]

Yalnızca *Maytrısimit*’te saptanan bu sözcük, daha önce yayımlanmış olmaları nedeniyle yararlandığımız sözlüklerde yer almamıştır. *Maytrısimit*’te ise bu nesne adının, Çince *lan-kan* sözünden alındığı ve “*çit*” anlamını taşıdığı belirtilmiştir (Tekin, 1976; 427).

lin “oda, manastır hücresi” [M, TT IV]

UTS 85’te bu yabancı kökenli nesne adının Toharca *lem* sözünden geldiği ve Uygurcada *“halvethane, çilehane, zaviye, hücre”* için kullanıldığı ve sözcüğün *Türkische Turfan-Texte IV*’ten alındığı belirtilmiş, DTS 333’te *“kamera; kel’ya (= oda; manastır hücresi)”* biçiminde tanımlanan sözcüğün aslının Sanskrit *lena* sözü olduğu söylenmiştir.Yapıtta, sözcük için verilen tanık aynıdır. Sözcük, EWT’de *Türkische Turfan-Texte IV*’ten yararlanılmadığı için yer almazken EDPT’de söz konusu yapıttan yararlanılmış olmasına karşın yer almamıştır.

lu “değirmen” [M]

Sözcük, kullandığımız hiçbir sözlükte yer almaz. Saptandığı tek yapıt olan *Maytrısimit*’te sözcüğün Çince *lung* sözünden alındığı ve *“değirmen”* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir (Tekin, 1976; 427).

luġ~luo “tütsü kabı, buhurdan” [M, TT V]

UTS 84’te yer alan *luo* maddesinde Çince kaynaklı olduğu belirtilen bu nesne adının *Türkische Turfan-Texte V*’te saptandığı ve *“buhurdan (?)”* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 334’te Çince *lo* sözünden geldiği belirtilen sözcük için *“ jarovnya dlya voskureniy (= tütsü mangalı, buhurdan)”* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Yapıtta sözcük için verilen tanık yukarıdaki ile aynıdır. Sözcük, EWT’de ve EDPT’de yer almaz.

mençek “dinlenme yeri, yatak” [U III, M]

DTS’de 339’da gördüğümüz sözcük için *“dinlenme yeri, yatak”* karşılığı verilmiştir. Yapıtta, *Uigurica III*’te geçtiği bildirilen sözcüğün Sanskrit *mancaka* sözünden alındığı belirtilmiştir. Sözcük, *Uigurica III*’ten yararlanılmaması nedeniyle EWT’de yer almazken söz konusu yapıt kaynak olarak kullanılmasına karşın UTS’de, ve EDPT’de bulunmaz.

pasak “taç” [M, TT IX, U II]

UTS 105’te *Türkische Turfan-Texte IX*’dan alınan sözcüğün Toharca kökenli olduğu ve *“çelenk”* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 396’da bulunan *PASAK* sözcüğü *PSAK* maddesine gönderilmiş, yapıtın 398. sayfasında bulunan ve Soğdca olduğu bildirilen sözcük için *“venok(=baş çelengi, taç)”* karşılığı verilmiştir. Yapıtta sözcüğün *Türkische Turfan-Texte IX*’da ve *Uigurica II*’de kullanıldığı belirtilmiştir. Sözcük, EWT’de ve EDPT’de yer almamaktadır.

sarvag “saray” [M, U I]

DTS 490’da, sözcük için *“dvorets(=saray)”* karşılığı verilmiş, sözcüğün Soğdca kökenli olduğu bildirilmiştir. DTS’de, *Uigurica I*’den alındığı bildirilen sözcük, EWT’de ve *Uigurica I*’in kaynak olarak kullanıldığı UTS ile EDPT’de bulunmaz.

satu “köprü” [M]

Saptandığı tek yapıt olan *Maytrısimit*'te sözcüğün, *"köprü"* anlamında kullanıldığı ve Sanskrit *setu* sözünden alındığı bildirilmiştir (Tekin, 1976, 456). Sözcük, *Maytrısimit*'in yayımının sözlüklerin hazırlandığı tarihten sonraya rastlaması nedeniyle kullandığımız hiçbir sözlükte yer almamıştır.

saŋram~seŋrem "manastır, tapınak" [AY, M]

Budizm'e özgü bir sözcük olan *saŋram~seŋrem* için, UTS 129'daki *saŋram* maddesinde *"manastır"* karşılığı verilmiştir. DTS 485'te Sanskrit kökenli olduğu bildirilen sözcüğe karşılık verilmemiş ve tanık gösterilmemiştir. EWT 401b'de Sanskrit *sanghārāma* sözünden geldiği ve *"Kloster(= manastır)"* anlamında kullanıldığı belirtilen sözcük, EDPT'de bulunmaz. *Maytrısimit*'te de sözcük için *"manastır"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta, sözcüğün kökenine ilişkin verilen bilgiler, DTS'deki ve EWT'deki bilgilerle ortaktır.

soçu "ev, kulübe" [M]

UTS'de, DTS'de, EWT'de ve EDPT'de bulunmayan sözcüğe, saptandığı tek yapıt olan *Maytrısimit*'te, *"ev"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta, sözcüğün Çince *soç'u* sözünden geldiği bildirilmiştir (Tekin, 1976, 460).

sua "zincir" [KP, U II]

UTS 136'da Çince *so* sözünden ödünçlendiği bildirilen sözcüğün *"zincir"* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 506'da, Çince kökenli sözcük için verilen karşılık *"tsep' (?) (= zincir)"*dir. EWT 424b'de *"Kette (= zincir)"* biçiminde tanımlanan sözcüğün eski Türkçede *sola- "zincirlemek, bağlamak"* fiilinde de görüldüğü bildirilmiştir. EDPT 781'de de sözcüğe ilişkin verilen bilgiler aynıdır.

suburgan "mezarlık" [M, Man I, U II, III, TT VI]

UTS 138'de yer verilen sözcüğün *sın* sözcüğüyle birlikte "*mezarlık"* anlamında kullanıldığı söylenmiştir. DTS 512'de sözcük, *"müslüman olmayanların mezarlığı, kabir, makber"* biçiminde tanımlanmıştır. EWT 431a'da Soğdca kökenli *swpwrg'n* sözünden geldiği bildirilen nesne adının *"Leichenhalle, Verbrennungstelle, Grabmal(=morg, ölü yakılan yer, mezarlık)"* anlamlarında kullanıldığı ve Soyon Türkçesinde *suvurga, sūrga*; Moğolcada da *suburgan* biçiminde yaşadığı belirtilmiştir. EDPT 792'deki *suburğa:n (or supurğa:n)* maddesinde, *W.B. Henning*'in yapıtında sözcüğün İran kaynaklı olarak, Soğdca **zmyrγ'n* sözünden alındığının belirtildiği söylenmiştir. Yapıtta, sözcük için *"a tomb(=mezarlık)"* karşılığı verilmiştir. Sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk*'te de yer alır (Atalay, 1999, 537).

şakti~şikti "mızrak" [M]

UTS'de, DTS'de EWT'de ve EDPT'de bulunmayan bu nesne adı için saptadığımız tek yapıt olan *Maytrısimit*'te *"mızrak"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta, *şakti* ve *şikti* biçimlerinde görülen sözcüğün Sanskrit *şakti* sözünden geldiği bildirilmiştir (Tekin, 1976, 463).

şal "kulübe, ev" [AY, ETŞ, M]

Sözcük için, UTS 142'de tanık verilmeksizin *"kulübe"* karşılığı verilmiştir. DTS 520'de kökeni Sanskrit *şala* sözüne dayandırılan sözcük yapıtta *şala sögüt* birleşik yapısıyla bir ağaç adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapıtta sözcüğün *Altun Yaruk*'ta kullanıldığı vurgulanmıştır. EWT 441b'de de sözcüğün Sanskrit kökenli *śāla* sözünün Türkçedeki biçimi olduğu ve *"Šal-Baum(= şal ağacı)"* anlamında kullanıldığı

söylenmiştir. Sözcüğün bir ağaç adı iken yapımında kullanılması nedeniyle bu anlamı sonradan kazandığı görülmektedir. Hazırlanması sırasında incelenen metinler arasında *Altun Yaruk* yer almasına karşın sözcük EDPT'de yer almaz.

şor "tuz" [AY, BK, TT VIII]

UTS 143'te şor sözcüğünün *"tuzlu"* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 524'te *"solenıy(=tuz)"* karşılığı verilen sözcük için EWT 449b'de de *"Salz(= tuz)"* karşılığı verildikten sonra sözcüğün Farsça *šōr* sözünden geldiği söylenmiş, Tatarcada ve Kazakçada yaşadığı belirtilmiştir. EDPT 868'de, sözcüğün İran kaynaklı bir dilden, Farsçadan alındığı bildirilmiştir. Yapıtta bu nesne adının, *"salt, salty(=tuz, tuzlu)"* anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir. Sözcük, Sarı Uygurcada, Kırgızcada ve Karakalpakçada *çor* biçiminde yaşamaktadır Ayrıca, Köktürkçeden başlayarak kullanılan *çorak (BK GD) (< *İran şōr+ak) "tuzlu ve kuru toprak"* sözcüğünde karşımıza çıkmaktadır. (Tekin, 2000, 81). Anadolu ağızlarında da sözcük *şor* ve *şur* biçimlerinde yaşamaktadır. (şor (II) DS, X-3790; şur (IV) DS, X-3794).

şu-şutsi "tarak" [M]

Sözcük, yukarıda da sözü edilen nedenle UTS'de, DTS'de EWT'de ve EDPT'de yer almamıştır. *Maytrısimit*'te bu nesneye verilen karşılık *"tarak"*tır. Yapıtta, sözcüğün Çince bir alıntı olduğu bildirilmiştir (Tekin, 1976, 465).

tarjul "üç kancalı mızrak" [M]

Bu nesne adı, kullandığımız sözlüklerde yer almaz. Nesne adının saptandığı tek yapıt olan *Maytrısimit*'te Sanskrit *trişula* sözünden alındığı bildirilen sözcük için, *"üç kancalı mızrak"* karşılığı verilmiştir (Tekin, 1976, 468).

vaçır "hükümdarlık asası; elmas" [AY, M, Man. II, TT V, VII,]

UTS 180'de, *vaçir, vajir, vajra* biçimlerine rastladığımız nesne adı, tanımlanmaksızın birbirine gönderilmiştir. Yapıtta sözcüğün, *Türkische Turfan-Texte V*'te, *VII'de* ve *Manihaica II'de* kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 631'de, Sanskrit *vajra* sözünden alındığı bildirilen sözcüğün, *"1.almas(=elmas); 2.jezl, skipetr(=asa, hükümdarlık asası)"* anlamlarında kullanıldığı belirtilmiş, sözcüğün *Uigurica II*, *Türkische Turfan-Texte V'*ten ve *Türkische Turfan-Texte VII*'den alındığı bildirilmiştir. EWT 525a'da *"Donnerkeil, Diamant (=gök gürültüsü; elmas)"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta, sözcüğün kökeniyle ilgili bilgiler diğer yapıtlardakilerle aynıdır. Bu nesne adı, EDPT'de bulunmamaktadır.

vayduri~vayturi "zümrüt" [AY, M, U I]

UTS 180'de yer verilen *vaiduri* maddesinde Sanskrit *vaidūrya* sözünden alındığı belirtilen sözcüğün *"tezyinat taşı, süs"* anlamında *Altun Yaruk'ta* ve *Uigurica I*'de kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 632'de sözcük için*, "berill i ego raznovidnosti(=bir tür zümrüt)"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta Sanskrit *vaidūrya* sözünden gelen sözcüğün *Altun Yaruk*'tan alındığı bildirilmiştir. EWT 525b'de Sanskrit *vaidūrya* sözünün Türkçedeki biçimi olduğu bildirilen nesne adı için verilen karşılık *"Beryll(= gök zümrüt)"*'dir. Sözcük, EDPT'de bulunmamaktadır.

vrhar "manastır, tapınak" [M]

UTS 181'de sözcük için *"manastır"* anlamı verilmiş, sözcüğün Sanskrit *vihāra* sözüne dayandığı belirtilmiştir. Yapıtta sözcüğün *Uigurische Sprachdenkmäler* adlı yapıttan alındığı belirtilmiştir. Bu nesne adı, DTS 634'te kökeni Sanskrit *vihāra* sözüne

dayandırılan sözcük için *"kumirnya, manastır (= tapınak, manastır)"* karşılığı verilmiştir. DTS'de de sözcüğün *Uigurische Sprachdenkmäler*'de ve *Altun Yaruk'*ta kullanıldığı söylenmiştir. Her iki yapıtta da kullanılmasına karşın sözcük EDPT'de bulunmaz. EWT 527b'de Budizm'e özgü olduğu ve Sanskrit *vihāra* sözcüğünün Soğdca *βarχār* sözü yoluyla Türkçeye girdiği belirtilen sözcük için *"Kloster(=manastır)"* karşılığı verilmiştir. *Maytrısimit*'te de sözcüğe, *"manastır, tapınak"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta sözcüğün kökenine ilişkin verilen bilgiler EWT'deki bilgilerle aynıdır (Tekin, 1976; 499).

yinçü "inci" [KT, BK, T, AY, KP, M, TT V, X, U IV]

UTS 193'te, köken ile ilgili herhangi bir bilgi yer almaksızın sözcüğün *"inci, mücevherat"* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. DTS 262'deki *JINČÜ* maddesi, *JENČÜ* sözcüğüne gönderilmiş, yapıtın 256. sayfasında bulunan sözcüğün Çinceden alındığı ve *"1.jemçug(=inci); 2.(aktarma) genç köle, odalık(kadın)"* anlamlarını taşıdığı belirtilmiştir. EWT 203b'de yer verilen ve Köktürkçede *(atü.=alttürkisch)* de kullanıldığı belirtilen nesne adını Radloff'un *yänçü* biçiminde okumuş olduğu bildirilmiş, Çince *□en-□u* sözünden gelen sözcük için *"Perle(= inci)"* karşılığı verilmiştir. Yapıtta sözcüğün, Azerîcede, Şorcada, Hakasçada, Soyon, Lebed ve Kaça Türkçelerinde yaşadığı belirtilmiştir. EDPT 944 vd.'de gördüğümüz *yinçü* sözcüğünün *"pearl(=inci)"* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Yapıtta sözcüğün, Çince bir birleşik yapıdan alındığının kuşkusuz olduğu, ancak bu yapının bilinmediği bildirilir. *Giles* kaynak gösterilerek, sözcüğün ikinci hecesinin Çincede *chu* biçiminde ve *"pearl(=inci)"* anlamında kullanıldığı söylemiştir. EDPT'de sözcüğün Kazakçada, Özbekçede, Karakalpakçada, Kazan Tatarcasında, Azerîcede, Türkmencede Kumuk ve Nogay Türkçelerinde yaşadığı bildirilmiştir. EST 203'te gördüğümüz *yinçü* sözcüğünün *"jemçug (=inci)"* anlamında kullanıldığı bildirilmiştir. TES 190'daki *inci* sözcüğü, *"istiridye cinsinden deniz hayvanlarının içinden çıkan ve daha çok süs eşyası olarak kullanılan küçük, yuvarlak, sert, sedef renginde tane"* biçiminde tanımlanmıştır. Yapıtta, sözcüğün eski çağlardan başlayarak kullanıldığı belirtilmiş, Çince *çen-çu "gerçek inci"* yapısından gelen *inci* sözcüğünün Türkçede *yinçü* olmasının tartışmaya açık olduğu söylenmiştir. Sözcüğün Macarca, Rusça ve Balkan dillerine Türkçeden geçtiği bildirilmiştir. Sözcük, günümüzde de pek çok Türk lehçesinde yaşamaktadır.

2. Yukarıda köken ve anlam açısından değerlendirdiğimiz sözcükleri kaynak dillerine göre şu biçimde gösterebiliriz:

Şekil 1. Sözcüklerin dillere göre dağılım grafiği

	1. sütun			2. sütun		
	Sözcük	**Kaynak Dildeki Durumu**	**Anlamı**	**Sözcük**	**Kaynak Dildeki Durumu**	**Anlamı**
Sanskrit	***arsayın***	rasayana	iksir	***satu***	setu	köprü
	azan	asana	sedir	***saŋram***	sangharama	manastır
	bra~pra	pr’	gölgelik,çardak	***şakti***	şakti	mızrak
	çaytı	caitya	manastır,tapınak	***şal***	şala	kulübe, ev
	erdini	ratna	mücevher	***tarjul***	trişula	üç kancalı mızrak
	kelem	kalama	kalem			
	kirit	krīta	taç	***vayduri***	vaidurya	zümrüt
	mençek	mancaka	dinlenme yeri, yatak	***vaçır***	vajra	hükümdarlık asası, elmas
Çince	***kay***	chieh	sokak	***luġ***	lung	tütsü kabı, buhurdan
	kimbaġ	kiamb’ak	yaprak halindeki altın	***soçu***	soç’u	ev, kulübe
	kuŋkau	kunhoy	müzik aracı,arp	***sua***	suŏ	zincir
	kutay	gao dai	ipek, ipekli kumaş	***şu-şutsi***	(-)	tarak
	langan	lan-kan	çit	***yinçü***	□en-□u	inci
	lu	luġ	değirmen			
Soğdca	***didim***	Sogd. dıdım <Grek.	taç,gelin tacı	***sarvaġ***	(-)	saray
	kend	kend	şehir, kent	***vrhar***	Sogd. ßrg’r < Skr.	manastır
	suburgan	swpwrġ’n	mezarlık			
Farsça	***bor***	bār, bor	şarap	***şor***	šor	tuz
Grekçe	***böz***	visso	bez			
Belirsiz	***çakr~çkar***		çark; din tekerleği	***kraza***		elbise
	kuzeç		testi	***lin***		oda, manastır hücresi
	köşetri		gölgelik,çardak	***pasak***		taç

3. Sonuç

Her dil gibi Türkçe de kullanıcılarının kültürel etkileşimleri doğrultusunda diğer toplulukların dilleriyle sözcük alışverişinde bulunmuştur. Ticarî ilişkiler,

komşuluk ilişkileri, savaşlar, dindaşlık gibi yakınlaşmalar dilleri günümüzde olduğu gibi geçmişte de etkilemiştir. Bu ilişkiler sonucunda Türkçe, yukarıda yalnızca insan yapımı nesne adları yönünden değerlendirdiğimiz pek çok sözcük almıştır.

Yukarıda sıraladığımız nesne adları içerisinde Köktürkçe dönemi ürünlerinde saptadığımız sözcükler yalnızca *kutay, şor* (*çorak* adında) ve *yinçü* sözcükleridir. Bu sözcüklerden ikisi (*kutay* ve *yinçü*) Çince kökenlidir. Köktürkler döneminde Türklerin Çinlilerle ticarî ilişkiler ve savaş gibi değişik türden yakınlaşmalar içinde bulunduğu bilinmektedir. *Kutay* sözcüğü bu yakınlaşmalar sırasında alınmış olmalıdır. Türkçede sonraki dönemlerde gördüğümüz *"ipek"* ve *"ipekli kumaş"* anlamı taşıyan pek çok sözcüğün de Çinceden girdiği düşünülmektedir. *Divanü Lûgati't-Türk*'teki *çına*sı, "ulıng, lo*tay, ta*çek, şalaşu vb*. sözcükler bu türden örneklerdir. *şor* sözcüğü, Köktürk yazıtlarında *çorak* sözcüğünde karşımıza çıkar. *çorak*, ileri bir öğedir[2]. Çünkü ş*or* olmadan *çorak* sözcüğü olamaz. Bu nedenle *şor* sözcüğünün çok eski bir ödünç sözcük olduğunu söyleyebiliriz. Yine Köktürk yazıtlarında gördüğümüz *yinçü* sözcüğü ise yazıtlarda bir ırmak adı (Sir Derya) olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu durum, sözcüğün daha eski bir alıntı olduğunun göstergesidir.

Uygurca dönemi yapıtlarındaki yabancı öğeler, yukarıda sözünü ettiğimiz nedenler dolayısıyla Köktürkçeyle karşılaştırıldığında çok daha fazladır.

Tüm bu nesne adlarında dikkat çeken bir özellik, sözcüklerin Türkçeye girerken uğradığı ses değişimleridir. Her dil gibi Türkçe de sözcük alımı sırasında ses yapısına uymayan sözcükleri kendi ses yapısına uydurur ya da yakınlaştırır. Örneğin, *caitya, gao-dai, □en-□u rasayana, ratna* sözcükleri eski Türkçede sözcük başında /c/, /g/, /z/ ve /r/ seslerinin bulunmaması nedeniyle sırasıyla *çaytı, kutay, yinçü, arsayın* ve *erdini* biçimini almıştır. Böylelikle /c/, /g/ ve /□/, yakın sesler olan /ç/, /k/ ve /y/ seslerine dönüşürken /r/ sesiyle başlayan iki sözcüğün ön sesinde ünlü türemesi olmaktadır. Bu durum günümüz Anadolu ağızlarında da görülmektedir: *ırahat (< Ar. rahat)* (DS, VII-2480); *ırahvan (<Far. rāhvān)* (DS, VII-2480)... Yine, *caitya* ve *vaidurya* sözcükleri içindeki /ai/ ses grubu, Türkçede iki ünlünün yan yana gelememesi nedeniyle */ay/* ses grubuna dönüşmüştür: *çaytı, vayduri*. Bu ses olayı da günümüz Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde ve ağızlarında görülmektedir: *fayda(Ar. fā'ide)* (TS, 1-765); *fayton (Fr. phaéton)* (TS, 1-766); *dayra (< Ar. dā'ire)* (DS, IV-1390)... Ayrıca, v*ajra* sözcüğü, Türkçede /j/ sesinin bulunmaması nedeniyle *vaçır*; *trişula* sözcüğü iki ünsüz sesin sözcük başında bulunmaması özelliği nedeniyle *tarjul* biçimini almıştır.

Eski Türkçedeki ödünç insan yapımı nesne adlarına sayısal açıdan göz atıldığında kırk sözcükten on beşinin (% 37,5) Sanskrit, on birinin (% 27,5) Çince, beşinin (% 12,5) Soğdca, ikisinin (% 5) Farsça, birinin de (% 2,5) Grekçe kökenli olduğu görülecektir. Altı sözcüğün ise (% 15) kaynak dili kesin olarak bilinmemektedir.

Kırk nesne adından yalnızca sekizi (% 20) günümüzde Türkçenin kullanıldığı değişik bölgelerde yaşamaktadır. Bunlar, Farsça kökenli *bor* ve *şor* sözcükleri, Grekçe

---

[2] Bu konuda şu çalışmalara başvurulabilir: AKSAN, Doğan (1989), *"Türkçe Araştırmalarında yeni yollar"*, TDAY Belleten 1969, TDK yayınları, Ankara, s.45-55; AKSAN, Doğan (1989), *"Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine"*, TDAY Belleten 1971, TDK yayınları, Ankara, s.253-262.

kökenli *böz* sözcüğü, Soğdca kökenli *kend* ve *suburgan* sözcükleri, Sanskrit kökenli *erdini* sözcüğü, Çince kökenli *yinçü* ve ödünçlendiği dil tam olarak bilinmeyen *çakr* sözcükleridir.

3.1. Neden otuz iki sözcük günümüzde Türkçede yaşamamaktadır? Günümüze ulaşamayan sözcüklerin ne gibi anlam özellikleri vardır? Bu sorulara şöyle cevap vermek mümkündür:

3.1.1. Bilindiği gibi, sözcük ölümlerinin önemli nedenlerinden biri, sözcüğün temsil ettiği nesne, kavram ya da eylemin ortadan kalkmasıdır. Bu nesne adlarının büyük çoğunluğu da Türk toplulukları için bir süre sonra geçerliliğini yitirdiğinden tamamen kaybolmuşlardır. Örneğin, dinle ilgili nesne adları olan *arsayın, çaytı, lin, luġ, saŋram~seŋrem, vrhar* sözcükleri Türklerin İslamiyet'i tamamen kabulüyle, bu nesnelere olan gereksinimin ortadan kalkması nedeniyle unutulmuşlardır.

3.1.2. Günlük yaşamda her zaman karşılaşılan nesnelerin başka dilden ödünçlenen adları ise kimi zaman unutularak yerini başka kaynaktan sözcüğe bırakmıştır. *Kalem* anlamındaki Sanskrit *(kalama)* kökenli *kelem* sözcüğü, Türklerin farklı kültür dairesine girmesi nedeniyle unutularak yerini bu kez Arapçadan alınan *kalem* sözcüğüne bırakmıştır. Bunun gibi *sokak* anlamında kullanılan *kay* sözcüğü de yerini aynı nedenle Arapça kökenli *sokak* (<*zu"ā"*)'a bırakmıştır. *Kirit* "taç", *kuŋkau* "arp", *pasak* "taç", *sua* "zincir", *vaçır* "hükümdarlık asası; elmas", *vayduri* "zümrüt" sözcükleri de bu türe girerler. Ayrıca, *didim* "taç" sözcüğü de bir süre daha yaşadıktan sonra Türkçede kullanımdan düşmüşlerdir. Bu sözcüğü on birinci yüzyıl Karahanlı Türkçesi ürünlerinden olan *Divanü Lûġati't-Türk*'te görmek mümkündür.

3.1.3. *bra, kend, köşetri, langan, lu, sarvaġ, soçu, şala* gibi kimi nesne adlarının karşılıkları da Türkçede zaten vardır. Eski Türkçede "gölgelik, çardak" anlamındaki *bra* ve *köşetri* için *askuġ* ve *köligelik*; *kend* "kent, şehir" için *balık* "ay."; *langan "çit"* için *çıt* "ay."; *lu* "değirmen" için *tegirmen* "ay."; *sarvaġ* "saray" için *ısırka* "ay." ve *ordu* "ay."; *soçu* "kulübe" ve *şala* "ay." için *alaçu~alaçuk* "ay." kullanılmıştır. Bu ödünç sözcüklerin bir bölümü de çeviri metinlerde Türkçe karşılıklarıyla (kimi zaman yakın anlamlı sözcüklerle) birlikte *hendiadioin* (ikileme, çift söz) yapısında karşımıza çıkmaktadır: *kılıç süngü şikti* (M 58-24) "kılıç, süngü, mızrak"; *tarjul şaktilerin ilgeklerin* (M 84-12) "üç kancalı mızraklarıyla, kancalarıyla"; *bra askuġ…(köligelik) küsetr oŋaru* (M 44-1) "çardağı onararak"; *köşetri köligelik* (AY 693/24) "çardak"… Bu örneklerdeki sözcükler, çeviriler yoluyla geçici olarak Türkçeye girmişlerdir ve Türkçe karşılıklarının bulunması nedeniyle kolay unutulmuşlardır.

3.2. Yukarıda, *bor, böz, çakr erdini, kend, suburgan, şor, yinçü* sözcüklerinin günümüzde de kullanıldığından söz etmiştik. Bu sözcüklerin unutulmama nedenlerini de şu biçimde sıralayabiliriz:

3.2.1. İncelediğimiz yapıtlarda, Sarı Uygurcada, Kırım ve Karaim Türkçelerinde yaşadığı söylenen Farsça kökenli *bor* sözcüğünün birbirinden çok uzak coğrafyalarda kullanılmasını açıklamak mümkün görünmemektedir.

3.2.2. Uygurcada çoğunlukla *"din tekerleği"* anlamında kullanılan *çakr*, sözcüğün dinle ilgili nesne adı olmaktan çıkarak genel bir anlam kazanmasıyla günümüze dek ulaşmış olmalıdır. Sözcük, günümüzde Türkiye Türkçesinin de aralarında bulunduğu pek çok alanda kullanılmaktadır. Grekçe bir alıntı olan *böz* sözcüğü de genel alana özgü bir nesne adı olduğu için unutulmadan günümüze

ulaşmıştır. Bu nesne adı da Türkiye Türkçesinde olduğu gibi pek çok lehçede değişik biçimlerde kullanılmaktadır.

3.2.3. Uygurca metinlerde sıkça rastlanan bir sözcük olan *erdini*, daha sonra Karahanlı Türkçesinde de varlığını sürdürmüştür. Sözcük, günümüzde Tuvaca ve Teleütçede yaşamaktadır. Bu durumu sözcüğün varlığını sürdürdüğü Moğolcanın etkisi ile açıklamak mümkündür. Çünkü Moğolcanın bu lehçeler üzerinde hissedilen bir etkisi vardır. Soyon Türkçesinde[2] *suvurga, sūrga* biçiminde yaşayan Soğdca kökenli *suburgan* sözcüğünün varlığını da aynı biçimde açıklayabiliriz. Çünkü bu nesne adı da, Moğolcada *suburgan* biçiminde yaşamaktadır.

3.2.4. Genel alana özgü *kend* sözcüğü bu özelliği dolayısıyla eski Türkçeden sonraki dönemlerde de görülmektedir. Sözcüğe *Divanü Lûgati't-Türk*'te ve *Kutadgu Bilig*'de, sonraki tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde rastlamak mümkündür. Ancak, Anadolu'da sözcüğün asıl yaygın olarak kullanılışı dilde sadeleşme çalışmalarının yoğunlaştığı Cumhuriyet sonrasına rastlar.

3.2.5. Orhon yazıtlarından başlayarak Türkçede bulunan Farsça kökenli *şor* (Orhon yazıtlarında karşımıza çıkan *çorak* sözcüğünde) ve Çince kökenli *yinçü* sözcüklerinin Türkçeye girişi çok eski dönemlere dayandığından bu sözcükler unutulmamış, günümüze ulaşabilmiştir. BK GD'de saptanan *çorak* sözcüğü bir ileri öğedir ve varlığı, *çor (< şor)* sözcüğünün varlığına bağlıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi *yinçü* sözcüğü, Orhon yazıtlarında bir ırmak adı için kullanılmıştır. Bu da bize sözcüğün daha eski bir dönemde Türkçeye girdiğini düşündürmektedir. Çünkü bir sözcüğün, coğrafî alanlara ad olarak verilme süreci uzundur.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

AKSAN, Doğan (1989), *"Türkçe Araştırmalarında yeni yollar"*, TDAY Belleten 1969, TDK Yayınları, Ankara, s.45-55.

— (1989), *"Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine"*, TDAY Belleten 1971, TDK Yayınları, Ankara, s.253-262.

Ar.: Arapça

ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III, İndeks* (Hzr.:Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), TKAE Yayınları, İstanbul.

— (1991), *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ARIKOĞLU, Ekrem-Klara Kuular (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

ATALAY, Besim (1999), *Divanü Lûgati't-Türk Dizini "Endeks"*, TDK Yayınları, 4. baskı, Ankara.

AY: Altun Yaruk *bk.* KAYA, Ceval (1994)

B: Batı Yüzü

BANG. W.-Annemarie von Gabain (1929-1931), *Türkische Turfan-Texte I-V*, Werlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin.

---

[3] Soyon Türkçesi, Tuvaca için kullanılan adlardan biridir. Tuvaca, değişik araştırmacılarca *Urenhay*, *Soyot* adlarıyla da anılır.

—, G. Racmati-A. von Gabain (1934), *Türkiche Turfan-Texte VI Das Buddhistiche Sūtra Säkiz Yükmäk*, Werlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin.

BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema, (1998), *“Abidarim "ıınlıġ koşavarti şastirta"ı çınkirtü yörüglerning kingürüsi’nden Üç İtigsizler, Giriş- Metin- Tercüme- Notlar-İndeks, XXX Levha*, TDK Yayınları, Ankara.

— (2000a) “Arhanan yazıtı”, *Kök Araştırmalar*, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, C.1, S. 2, Ankara, s. 126-130.

— (2000b) “Handigay yazıtı”, *Kök Araştırmalar*, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı,C.1, S. 2, Ankara, s. 124-126.

— (2000c) “Örük yazıtı”, *Kök Araştırmalar*, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı,C.1, S. 2, Ankara, s. 121-124.

BAYKARA, Tuncer (1994), “Göktürk yazıtlarının Türk iskân (yerleşme) tarihindeki yeri”, *TDAY Belleten 1990*, TDK Yayınları, Ankara, s.17-29.

BK: Bilge Kağan Yazıtı, *bk*. TEKİN, Talat (1988).

bk.: Bakınız

CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, 3.baskı, İstanbul.

CLAUSON, sir Gerhard (1972), *An Etymologycal Dictionary of Pre-thirteenth CenturyTurkish*, Oxford University.

ÇETİN, Engin (2002), *11. Yüzyıl ve Öncesi Türkçesinde İnsan Yapımı Nesne Adları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana (Danışman: Doç. Dr. A. Deniz ABİK).

D: Doğu Yüzü

DANKOFF, Robert- James Kelly (1985), *Mahmūd el-Kāşgarī, Türk Şiveleri Lügatı (Dīvānü Lugāti’t-Türk) III. Kısım,* Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları7.

DAŠ: *Daśakarmapathāvadānamālā bk. Shimin, Geng-Hans-Joachim Klimkeit-Jens Peter Laut (1993)*

Derleme Sözlüğü I-XII (1993), TDK Yayınları, 2. baskı, Ankara.

DS: *Derleme Sözlüğü*, *bk. Derleme Sözlüğü I-XII* (1993).

DTS: *Drevnetyursky Slovaŕ bk.* NADALYAEV, V. M. *vd*. (1969).

EDPT: *An Etymologycal Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish bk.* CLAUSON, sir Gerhard (1972).

EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 1. baskı, Ankara.

EST: *Etimologiçeskiy Slovaŕ Tyurkskih Yazıkov I-IV bk.* SEVORTYAN Э. V. (1974-1989).

ETŞ: *Eski Türk Şiiri bk*. ARAT, Reşit Rahmeti (1991).

EWT: *Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, *bk.*RÄSÄNEN, Martti (1969).

Far.: Farsça

Fr.: Fransızca

G: Güney Yüzü

GABAIN, A. von (1954-1959), *Türkische Turfan-Texte VIII-X,*Akademie-Verlag,Berlin.

Grek.: Grekçe
HAMİLTON, James Russel (1998), *"Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası- Kalyanamkara ve Papamkara-*, (çev.: Ece Korkut, İsmet Birkan), Simurg Yay., Ankara.
HİMRAN S. (1941), *Huastuanift, von Le Coq'un İngilizce Tercümesinden*, 1941, Ankara.
IB: *Irk Bitig*, bk. TEKİN, Talat (1993).
IS: *Das Uigurische Insadi-Sutra bk.* TEZCAN, Semih (1974).
K: Kuzey Yüzü
KAYA, Ceval (1994), *"Uygurca Altun Yaruk –Giriş, Metin ve Dizin-*, TDK Yayınları, Ankara.
KÖSEARİF, Fuat (1936), *Türkçe Mani El Yazmaları (Manichaica) C.I.*, İstanbul.
KP: *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası- Kalyanamkara ve Papamkara bk.* HAMİLTON, James Russel (1998).
KT: Köl Tigin Yazıtı, bk. TEKİN, Talat (1988).
LE COQ, A. von (1912-1922), *Türkische Manichaica Aus Chotscho, I-III*, Verlag der Akademie der Wissenchaften, Berlin.
M: *Maytrısimit bk.* TEKİN, Şinasi (1976).
Man.: *Türkische Manichaica Aus Chotscho, I-III bk.* LE COQ, A. von (1912-1922).
MÜLLER, F.W.K. (1908-1931), *Uigurica I-IV*, Verlag der Königl. Akademie der Wissenchaften, Berlin.
NADALYAEV, V. M. *vd*., *Drevnetyursky Slovaŕ*, Akademia Nauk SSSR, Leningrad.
ORKUN, Hüseyin Namık (1994), *"Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, 3. baskı, Ankara.
ÖLMEZ, Mehmet (1999), "Eski Türk yazıtlarındaki yabancı öğeler (3)", *Türk Dilleri Araştırmaları 9,* Simurg Yayınları, İstanbul, 59-65.
RÄSÄNEN, Martti (1969), *Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII,ı, Helsinki.
RÖHBORN, Klaus (1977-1996), *Uigurisches Wörterbuch 1-6* , *Sprachmaterial der Vorİslâmischen Türkischen Texte aus Zentralasien*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
SHİMİN, Geng-Hans-Joachim Klimkeit-Jens Peter Laut (1993) "Prolegomena zur edition der Hami-handscrift der Uigurischen Daśakarmapathāvadānamālā", *Türk Dilleri Araştırmaları 3, Talat Tekin Armağanı*, Simurg Yayınları, Ankara, 213-230.
SEVORTYAN Э. V.(1974-1989) *Etimologiçeskiy Slovaŕ Tyurkskih Yazıkov I-IV*, Akademiya Nauk SSSR, İnstitüt Yazıkaznaniya, İzdatel'stva 'Nauka', Moskva.
Soğd.: Soğdca
Skr.: Sanskrit
ŞU: *Şine-Usu Yazıtı, bk.* ORKUN, Hüseyin Namık (1994).
TDAD: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi
TDAY: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK: Türk Dil Kurumu

TEKİN, Şinasi (1976), *"Uygurca Metinler II, Maytrısimit, Burkancıların̤g Mehdîsi, Maitreya ile Buluşma Uygurca iptidaî bir dram (Burkancılığın vaiphasika tarikatine ait bir esrin Uygurcası)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

— (1993), *"Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*, TDK Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat (1988), *Orhon Yazıtları,* TDK Yayınları, Ankara.

__ (1993), *Irk Bitig, The Book of Omens*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

__ (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, TDAD: 9, Ankara.

TES: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, bk.* EREN, Hasan (1999).

TET: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı bk.* TİETZE, Andreas (2002)

TEZCAN, Semih (1974), *Das Uigurische Insadi-Sutra*, *Berliner Turfan-Texte III*, Akademie- Verlag, Berlin.

TİETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Cilt 1, A-E, Simurg Yayınları, İstanbul-Wien.

TS: *Türkçe Sözlük*

Türkçe Sözlük I-II (1998), TDK Yayınları, Ankara.

TT: *Türkische Turfan-Texte I-V bk.* BANG, W.- Annemarie von Gabain (1929-1931); *Türkische Turfan-Texte VI bk.* BANG, W. –Racmati- A. von Gabain (1934); *Türkische Turfan-Texte VIII-X bk.* GABAIN, A. von (1954-1959)

U: *Uigurica I-IV bk.* MÜLLER, F.W.K. (1908-1931).

UT: *Ein Uigurisches Totenbuch bk.* ZİEME, Peter-G. Kara (1978)

UTS: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü bk.* CAFEROĞLU, Ahmet (1993).

UW: *Uigurisches Wörterbuch 1-6, bk.* ROHBORN, Klaus (1977-1996).

ZİEME, Peter (1975), *Manihäisch-türkische Texte, Berliner Turfantexte V*, Akademie-Verlag, Berlin.

— (2000), "Verse des Candasūtra nach Chinesisch-Uigurischen bilinguen, *Türk Dilleri Araştırmaları 10*, Ankara, s.65-80.

—, G. Kara (1978), *Ein Uigurisches Totenbuch,* Akademiai Kiado, Budapest.